

HISTORICITEIT

Frank R. Ankersmit, *De historische ervaring*. Groningen. Historische uitgeverij, 1993, 52 blz., Bfr. 450, ISBN 90 6554 112 8

Frank R. Ankersmit, *Feit & Fictie. Tijdschrift voor de geschiedenis van de representatie*, jaargang 1, nummer 1, voorjaar 1993, 138 blz., Bfr. 400, ISBN 90 6554 199 3

Ter gelegenheid van zijn ambtsaanvaarding van bijzonder hoogleraar in de geschiedenis­theorie aan de Rijksuniversiteit te Groningen op 23 maart 1993 heeft Frank Ankersmit een rede over de historische ervaring uitgesproken die nu bijzonder fraai en aantrekkelijk is uitgegeven. De auteur gaat van de vaststelling uit dat geschiedtheoretici voor de historische ervaring nooit enige belangstelling hebben opgebracht. Dit verrast hem: "Noch in de meest invloedrijke monografieën, noch in de belangrijkste geschiedtheoretische handboeken wordt er aandacht besteed aan de historische ervaring" (blz. 6). De auteur verwijst bovendien naar het gezaghebbende geschiedtheoretische tijdschrift *History and Theory* dat op de meer dan vijftienduizend gepubliceerde bladzijden aan het genoemde thema nooit een artikel heeft gewijd. Zelfs in de narrativistische beschouwingen in de geschiedeniswetenschap blijft de historische ervaring niets meer dan een gegeven dat nooit geproblematiseerd wordt. Is de historische ervaring dan geen aangelegenheid voor de geschiedkundige? Is hij uiteindelijk alleen maar geïnteresseerd in de kennis die hij opdoet aan de hand van het bronnenmateriaal dat hij bestudeert? Moet men daaruit concluderen dat de historicus, die uiteraard empirisch te werk wil gaan, de empirie of ervaring van de historiciteit uit het oog verliest, omdat directheid of onmiddellijkheid plaats gemaakt heeft voor de geduldige en tijdrovende interpretatie van de sporen?

Nadat Ankersmit een aantal geschiedtheoretici, hermeneuten en geschiedkundigen ter sprake brengt om hun blinde vlek voor de problematiek van de historische ervaring bloot te leggen, gaat hij zelf aan het werk om de historische ervaring te beschrijven aan de hand van de lectuur van het schilderij *Arcade met lantaarn* van Francesco Guardi (1712-1793) dat op de omslag van het boek staat afgedrukt. De auteur ontspint al zijn narratieve talenten om dit achttiende-eeuws werk zo goed en zo levendig mogelijk te bespreken; het is een bespreking die tenslotte uitmondt in een fenomenologie van de verbeelding van de verveling. Is hier nu alle voorkennis buiten werking geplaatst en heeft de auteur van zijn directe historische ervaring getuigenis afgelegd? Hij moet bekennen dat de herkenning van Guardi's schilderij als een verbeelding van de verveling zowel geschiedkundige als psychologische voorkennis vereist. In zijn lectuur van het schilderij is Ankersmit duidelijk een academisch geschoolde beschouwer die, zonder zijn conceptueel denkkader, niet veel zou kunnen vertellen. Daarom wil hij in een *epochè* een nieuwe reductie doorvoeren en "de aandacht vestigen op de wijze waarop de verveling op dit schilderij evenzeer tot uitdrukking wordt gebracht in de voor de ook niet-historisch geïnformeerde leek waarneembare werkelijkheidservaring van dit schilderij" (blz. 21). Hierbij doet de auteur een beroep op het pre-reflexieve invoelingsvermogen van de kijker die zijn operationeel te hanteren begrippen en denkkaders tussen haakjes plaatst en zich daartegenover laat leiden door wat spontaan opduikt vanuit de herinnering van de verveling en deze herinnering direct met wat hij op het schilderij ziet verbindt. Voor deze invoeling

is geen historische kennis nodig, "maar enkel de herinnering aan een ervaring uit bijvoorbeeld onze kindertijd, toen we voor het eerst voelden hoe onder bepaalde omstandigheden de banale objecten uit het dagelijks leven — een stoel, de titel op de rug van een boek in de boekenkast van onze ouders, het dessin van de gordijnstof, of inderdaad een schaduw of lichtstreep op de vloer — een dramatische, van ons onafhankelijke, eigen presentie konden krijgen. De normale wisselwerking tussen onszelf en de werkelijkheid, waar alle zingeving haar oorsprong vindt, is tijdelijk verbroken; de dingen van de wereld gaan hun eigen gang, wij voelen ons buitengesloten, op onszelf teruggeworpen en aan onszelf overgeleverd. Het is deze ervaring van een wereld die zich terugtrekt binnen de harde en ondoordringbare korst van een sartriaans 'en soi' die op Guardi's schilderij op een zeldzaam indringende manier tot uitdrukking wordt gebracht" (blz. 21-22). Het besluit dat Ankersmit hier nu aan vastknoopt is dat de complexe combinatie van toneelspel van de Pulcinella-figuren, uit een *commedia del'arte* weggelopen, zoals in het schilderij uitgebeeld, en verveling de invoelende toeschouwer voor een *direct* contact met het achttiende-eeuwse levensgevoel zorgt.

Overtuigt Ankersmit ? Hij heeft ongetwijfeld gelijk wanneer hij een beroep doet op sprekende schilderijen (het werk van Guardi heeft mij maar matig geïnteresseerd, maar dat kan aan de reproductie te wijten zijn waartoe ik veroordeeld ben), op een fenomenologische beschrijving die juist al die voorkennis en pre-reflexieve ervaringen weet te mobiliseren om de te beschrijven fenomenen zo zakelijk mogelijk tot hun recht te laten komen en op een narratief talent om alles ook zo goed mogelijk te vertellen. Heeft hij dan een *onmiddellijke* toegang tot dat achttiende-eeuwse levensgevoel zoals het toen werkelijk was of heeft hij alleen zijn intentionaliteit op een vandaag waargenomen fenomeen beschreven — een intentionaliteit die wezenlijk historisch is, maar daarom niet het heden voor het verleden verlaat ? Is het uiteindelijk niet zo dat elk tijdperk zich voorstellingen van een voorbije periode construeert, als het ware paradigma's van bepaalde eenheden van het verleden, die men dan zo trouw en zo levendig in verhaal zet ? Is het niet tegen deze achtergrond dat we kunnen stellen dat de door Ankersmit bewonderde film, *Barry Lyndon* van Stanley Kubrick, naar onze hedendaagse maatstaven een beeld van "een stilering en esthetisering van het leven (toont) die ons sterken mag in de overtuiging, dat de westerse beschaving aan de vooravond van de Franse Revolutie een nooit meer geëvenaard hoogtepunt bereikte" (blz. 23) ? Aan werken zoals het schilderij van Guardi of de film van Kubrick kunnen we ongetwijfeld het predicaat 'verhevenheid' verbinden; ze kunnen subliem zijn, in de zin zoals Kant het verhevene in de *Kritik der Urteilskraft* transcendentiaal beschrijft, omdat ze ons kunnen overrompelen. Mag men hier nu van een historische ervaring met een *onmiddellijke* toegang tot het verleden gewagen, of zijn deze werken alleen vandaag voor ons overrompelend en subliem ? Er is verwarring. Enerzijds schrijft Ankersmit wel dat er geen sprake kan zijn van "'herbeleving' van, of 'identificatie' met het achttiende-eeuwse verleden zelf achter dit schilderij. Het schilderij functioneert niet als een wegwijzer van heden naar verleden. Het schilderij voert niet weg van onszelf, verlangt niet van ons om ons te verliezen in een historische context van waaruit we het kunnen verstaan, of om ons op te stellen als het passieve medium via welke geschiedenis en historische context gereproduceerd kunnen worden. We blijven 'bij' onszelf" (blz. 31). Hiermee kunnen we akkoord gaan, maar anderzijds houdt de auteur toch vast aan de

gedachte dat de historische ervaring steeds gepaard gaat "met de overtuiging van een direct contact met het verleden, waarin het moment van zelfervaring de spiegel is voor een aspect van de verleden realiteit" (blz. 31). Ankersmit, die zich zoveel op Kant beroept, zou hier misschien beter het alsof-karakter van de 'directe historische ervaring' beklemtonen, wat een voorzichtiger conclusie zou zijn, in plaats van een op wat duistere notie van het 'verleden van het gemoed van de toeschouwer'. Deze notie blijft duister als daar niet tegelijk aan toegevoegd wordt dat het dan om een geactualiseerd verleden gaat. Het is dan ook van uit dit gedragen heden dat het tastend zien zijn werk kan doen en ons actuele gemoed nog verder kan verrijken. We kunnen hier dan eveneens van een historische ervaring spreken als een *beroerd* worden door het verleden, dat echter nooit buiten elke bemiddeling van actuele voorstellingen tot ons komt. Daarom overtuigt het niet als Ankersmit het over de "directheid en de onmiddellijkheid van de historische ervaring, (over) het episodische en gedecontextualiseerde karakter ervan" blijft hebben (blz. 48). De auteur onderkent wel het belang en de werkelijkheid van de historische beeldvorming, maar is daar niet tevreden mee: "Beschikten we slechts over beeldvorming en historisch debat dan kenden wij het verleden onvolkomen, maar door (de mogelijkheid van een direct en onmiddellijk contact met het verleden zoals we dat ondergaan in) de historische ervaring, zullen wij het (verleden) volkomen kennen, omdat het verleden ons in de zelfervaring is gegeven" (blz. 49-50). Zijn gebruik van aristotelische en kantiaanse teksten, van de hermeneutiek van Gadamer en van de fenomenologie van de late Merleau-Ponty ondersteunt zijn overtuiging (of illusie) niet op zo'n manier dat hij weet te overtuigen.

*

De Historische Uitgeverij te Groningen brengt een — andermaal fraai uitgegeven — nieuw tijdschrift *Feit & Fictie*, op de markt dat de geschiedenis van de representatie wenst te bestuderen. De redactie berust bij Barend van Heusden, Wessel E. Krul, Bert Roest, Jo Tollebeek, Wouter Vanstiphout en Frank van Vree. De opzet van dit kwartaal tijdschrift is het publiceren van concrete studies waaruit de multidisciplinaire aanpak moet blijken; het redactieteam hoopt op die manier een aspect van de cultuurgeschiedenis te ontginnen. Centraal staat de notie *representatie*: de voorstelling en verbeelding van de werkelijkheid. In dat perspectief denken ze aan bijdragen als: beschouwingen over de renaissanceïstische emblematiek, de natuur als leermeester, taal en muziek, de constructie van etniciteit in de postkoloniale literatuur, de stad als laboratorium, de biologisering van het wereldbeeld in de moderne tijd, het ontstaan van historische genres, de metafoer in de natuurwetenschappen, de romantische omgang met het verleden, de staat als kunstwerk. De initiatiefnemers schuwen geen theorievorming en willen aan een verwaarloosde benadering in de geschiedwetenschap aandacht schenken, met name de 'linguistic turn', in het bijzonder de vertellende of narrativistische representatie van historische ervaringen. Hiertoe kan men trouwens het hierboven besproken essay van Frank Ankersmit rekenen.

Het initiatief om *Feit & Fictie* heel ruim op te vatten kan het welslagen van de opzet alleen maar ten goede komen. In ieder geval beantwoordt het eerste nummer reeds aan de gestelde bedoelingen: Hayden White opent met een in opdracht van de redactie geschreven kort essay over 'Waarheid en verdichting in de menswetenschappen' en Giambattista Vico

heeft de eer om bij wijze van afsluiting van dit eerste nummer een brontekst in het Nederlands te leveren : 'Het kennen van de werkelijkheid' (1710); verder zijn er bijdragen over 'Uitspraken, teksten en afbeeldingen' (Frank Ankersmit), 'De anatomische les (Maarten van Buuren), 'De waarheid van de geschiedenis' (Jo Tollebeek), 'De fysica van het geheugen' (Douwe Draaisma), 'Het lijden als motor van de geschiedenis' (Bert Roest) en over 'Armando's oorlog' (Ernst van Alphen). (Redactie & administratie : Historische Uitgeverij Westersingel 37 NL-9718 CC Groningen; abonnement per kalenderjaar: Hfl. 80/Bfr. 1600 voor individuele personen en Hfl. 100/Bfr. 2200 voor instellingen; verspreiding in Vlaanderen via Kritik, Leuven). Intussen zijn ook reeds de nummers twee en drie verschenen.

Jacques DE VISSCHER

ISLAM

Ruud Peters & Roel Meijer (red.), *Inspiratie en kritiek. Moslimse intellectuelen over de Islam*. Muiderberg, Continho, 1992, 125 blz. Hfl. 26,50 ISBN 90 6283 851 0

"Aan u uw godsdienst en aan mij mijn godsdienst", zo vertaalde J.H. Kramers jaren geleden al het zesde en laatste vers van de 109de soera uit de Koran. Eeuwenlang is het zowat beschouwd als de meest extreme formulering van het 'onmogelijke' gesprek tussen Islam en christendom, cum qua westers cultureel model. Dat de facto de vertrouwdeheid van het westen met de vele dimensies van de Islam als godsdienst, als politiek bestel én als algemener cultureel model beangstigend klein is en blijft hoeft eigenlijk geen betoog. De actualiteit van het probleem wordt met de dag manifester : enerzijds in het vlak van de niet meer weg te denken aanwezigheid van de Islam op bijvoorbeeld het politieke toneel, anderzijds — en misschien nog pijnlijker — in de dagdagelijkse confrontatie met de Islam binnen in casu de Nederlandse of Vlaamse samenleving. Dat deze twee domeinen elkaar dan ook wederzijds beïnvloeden, dat de beeldvorming op het ene domein mee bepaald wordt door de ervaringen op het andere spreekt voor zich.

Het probleem is uiteraard nog veel complexer : al te zeer zijn we geneigd te spreken over 'dé' Islam zonder veel rekening te houden met de immense geografisch te omkaderen religieus-culturele verschillen of met de interne — dit is binnen een cultuurgebied bestaande spanningen. Wat dit laatste betreft : wat betekent fundamentalisme (een woord...) voor een laat ik stellen Noordafrikaanse intellectueel en wat betekent het voor de kleine fellah ergens in het zuiden van dezelfde regio ?

Aan het einde van de jaren vijftig gewaagde de Franse socioloog en arabist J. Berque van een 'Islam refuge'. De confrontatie met bijvoorbeeld de decolonisatiebewegingen én met de roep om een nieuw (in casu socialistisch) politiek model dreef massa's islamieten bij wijze van spreken naar de moskee als naar de plaats van de enige en bijgevolg ook beperkte zekerheid. Binnen de eigen islamitische samenleving leek zo een nogal fundamentele breuk te ontstaan met vernieuwingsbewegingen binnen de eigen cultuur :